

туындылар қажет болды. Соған сай, қазіргі қазақ прозасы жаңа форматқа сай жаңа мазмұнда көркем шығармаларды өмірге әкеле бастады.

Қорытынды. Біз қазіргі қазақ прозасындағы аполиттік көзқарас пен эстетикалық әсерді философия тұрғысында, психология негізінде, қала берді анализдік талдау барысында қарастыруға тырыстық. Қазақ прозасында, әсіресе егемендік алғаннан кейінгі прозаның сюжеттік, тақырыптық желісінде ірі өзгеріс, үлкен сілкіністер бар. Тек мазмұн мен форманы ғана қамтымай әр жазушы өзіндік қолтаңбасын, прозаға деген жеке кредосын таныта алған. Біз жоғарыда автордың персонаж таңдай алуын, автордың шығарма барысында өз басынан кешкен күйзелісін, шығарманың сюжеттік желісіндегі депрессивтік көңіл-күйді оқырман ретінде бірден аңғара аламыз. Автордың жеке концепциясы немесе суреткерлік қабілеті болса, оқырманның қабылдау инстинктісі бар. Оларға ортақ өзек – эстетикалық әсер. Автор оны бере алса, оқырман керісінше ала алуы қажет. Бұл да әдебиеттегі белгілі бір пропорция деп айта аламыз. Демек, автор да, оқырман да пропорция үшін жұмыс жасайды.

Бүгінгі таңда қазіргі қазақ прозасы өз аудиториясын мақсатты түрде жинап, сол аудитория шеңберіне сай қызмет етеді. Осыдан бір ғасыр бұрынғыдай жалпы қоғам үшін емес, жеке субъект үшін жаңа мазмұнда жанр тудырады. Бұл да бүгінгі заманның бір үдерісі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Сүлейменов А. Шығармаларының толық жинағы. – Алматы: Қазығұрт, 2006 ж. – 368 бет - кітап
- 2 Қабдолов З. Таңдамалы шығармалар. Сөз өнері. - Алматы: Санат, 2003.- 528 бет - кітап
- 3 Жылқыбай Д. «Квант» <https://adebiportal.kz/kz/news/view/21862> - интернет дереккөздерінен
- 4 Әдебиеттің эстетикалық негіздері: монография. - Алматы: Қазақ университеті, 2011. - 163 бет - монография
- 5 Қосын М. «Буве нүктесі» <http://tamyр.org//2702> - интернет дереккөздерінен
- 6 Ахметова А.М. Әдебиеттануда көркем концептінің зерттелу тарихы // Вестн. КазНПУ. Сер. Филологические науки – 2019. – Т. 1. № 2 - С. 188-190 – журналдарда жарық көрген мақалалар
- 7 Кәрібаева Б. Қазіргі қазақ әдебиетінің көркемдік даму арналары. - Астана: Елорда, 2001.- 312 бет - кітап
- 8 Қазақ әдебиетінің қысқаша тарихы. - Алматы: Қазақ университеті, 2002.- 455 бет –кітап

References:

1. Süleimenov A. Şyğarmalarynyñ tolyq jinağy. – Almaty: Qazyğürt, 2006 j. – 368 bet – kitap
2. Qabdolov Z. Tañdamaly şyğarmalar. Söz öneri. - Almaty: Sanat, 2003.- 528 bet - kitap
3. Jylqybai D. «Kvant» <https://adebiportal.kz/kz/news/view/21862> - internet derekközderinen
4. Ädebiettiñ estetikalыq negizderi: monografia. - Almaty: Qazaq universiteti, 2011. - 163 bet – monografia
5. Qosyn M. «Buve nüktesi» <http://tamyр.org//2702> - internet derekközderinen
6. Ahmetova A.M. Ädebiettanuda körkem konseptiniñ zerttelu tarihy // Vestn. KazNPU. Ser. Filologicheskie nauki – 2019. – T. 1. № 2 - S. 188-190 – jurnaldarda jaryq körgen maqalalar
7. Käribaeva B. Qazırgı qazaq ädebietiniñ körkemdik damu arnalary. - Astana: Elorda, 2001.- 312 bet - kitap
8. Qazaq ädebietiniñ qysqaşa tarihy. - Almaty: Qazaq universiteti, 2002.- 455 bet -kitap

МРНТИ 17.82.32:

<https://doi.org/10.51889/2020-2.1728-7804.66>

Каримова Г.,¹ Сейсенбаева Ж.²

^{1,2} Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы, Қазақстан

БОЛАТ ҚАНАТБАЕВ ШЫҒАРМАЛАРЫНЫҢ КӨРКЕМДІК ӘЛЕМІ

Аңдатпа

Мақалада әдебиет әлемінен ерте кетсе де артына құнды мұра қалдырған жазушы Болат Қанатбаевтың «Қырық күн шілде», «Теңізден ескен жел» атты шығармалары көркемдік, тақырыптық,

идеялық тұрғыдан таладанады. Автордың көтерген проблемасын оқырманына ұғынықты, түсінікті болуы үшін қолданған диалог, кейіптеу, мінездеу, пейзаж сынды тәсілдерді шебер пайдаланғандығы сөз болады. Сонымен бірге, жазушының қазақ әдебиеті тарихында бірінші болып мұнайшылық тағдыры, олардың қиын да күрделі өмірін көтергендігі айқындалады. Мұнайшылардың аянышты тағдыры арқылы қазақ жеріне төнген экологиялық қатерді, оны болдырмау қажеттігін көтереді автор. Жазушының өзіндік стилін құрайтын бірліктің бірі – кейіпкер сомдау ерекшелігі нақтылы образдар, олардың жасалу жолдары арқылы көрсетіледі.

Түйін сөздер: әдеби мұра, мәселе, кейіпкер, мінездеу, фабула, стиль

Karimova G.,¹ Seisenbayeva Zh.²

^{12.} *KazNPU named after Abai,
Almaty, Kazakhstan*

THE ARTISTIC WORLD OF BOLAT KANATBAYEV'S WORKS

Abstract

The article analyzes the works of the writer Bolat Kanatbayev "Forty days of July", "Wind from the sea", which left a valuable legacy, although he left the world of literature early, from an artistic, thematic and ideological point of view. It is said that the author skillfully uses such methods as dialogue, characterization, landscape, which he uses to make the problem understandable to the reader. At the same time, for the first time in the history of Kazakh literature, the writer reveals the fate of the oilmen, their difficult and complicated life. The author raises the ecological threat to the Kazakh land through the tragic fate of oil workers and the need to prevent it. One of the units that make up the writer's own style is the peculiarity of the character, which is reflected in the concrete images, the ways in which they are created.

Keywords: literary heritage, problem, character, characterization, plot, style

Каримова Г.,¹ Сейсенбаева Ж.²

¹ *КазНПУ имени Абая,
г. Алматы, Казахстан*

ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ МИР ПРОИЗВЕДЕНИЙ БОЛАТА КАНАТБАЕВА

Аннотация

В статье анализируются произведения писателя Болата Канатбаева «Сорок июльских дней», «Ветер с моря», оставившие ценное наследие, хотя он рано покинул литературный мир, с художественной, тематической и идеологической точки зрения. Говорят, что автор умело использовал такие приемы, как диалог, характеристика, пейзаж, которые он использовал, чтобы сделать проблему понятной для читателя. Вместе с тем, впервые в истории казахской литературы писатель раскрывает судьбу нефтяников, их непростую и сложную жизнь. Автор поднимает экологическую угрозу казахстанской земле через трагическую судьбу нефтяников и необходимость ее предотвращения. Одной из составляющих стиля писателя является особенность персонажа, которая отражается в конкретных образах, способах их создания.

Ключевые слова: литературное наследие, проблема, персонаж, характеристика, сюжет, стиль

Кіріспе. Теңізшілер сынды қарапайым еңбек адамдарының сан қилы болмыс-бітімін, тұрмыс-тіршілігі мен адами құндылықтарын тілге тиек еткен, бес күндік жалғанмен ерте қош айтысқан дарынды жазушыларымыздың бірі – Болат Қанатбаевтың әдебиет әлемінде қалдырған мұрасы көп емес. Қиял қанатына бой алдырмай, реалистік тұрғыда еңбекшілерді кейіпкер етіп алуы, автордың өзіндік еңбек жолын мұнайшы болып бастауымен байланысы бар. Қаламгердің «Көшпелі бұлттар», «Ақ құм – алтын жағалау», «Арман қанатында» сынды алғашқы әңгімелері де осы тақырыпта жазылды. Зерттеуші Қ.Мәдібай жазушы шығармаларының тақырып ерекшелігі жайында: «Болат Қанатбаев тақырып үшін жазған жазушы емес. Алайда оның осы «Грифондар» атты туындысы мұнайшылар өмірін арқау еткендігімен де ерекшеленеді. Яғни, қаламгер барлап, бойлап отырған тақырып - мұнайшылар өмірі, мұнайлы өмірдің тіршілік тынысы» [1,] деп әділ бағасын берген.

Әдістеме. Жазушының «Қырық күн шілде» шығармасында шілденің аптап ыстығында ауысымда (вахта сменасы) жүрген мұнайшылардың ауыр өмірі суреттеледі. Дала тыныштығының, дала гармониясының бұзылуын автор туындының ең алғашқы беттерінде елеусіздеу етіп, зілсіз, бірақ жүректі шымырлататындай жеткізеді. Ол үшін автор жылқышы құсының әрекетін суреттеуді таңдап алады. Қаламгер шілденің жым-жырт түнінде күлдір-күлдір күліп шақырған жылқышы құсын қараңғыда қалбаң-қалбаң ұшырып әкеліп, шамы жыпырлаған мұнара басына қондырады. Жылқышы құсы ерепейсіз сорайған мұнараның шарбақ темірлеріне, алып дизельдердің ажилдап-гүжілдеген зор үніне, адамдардың алқын-жұлқын арпалысқанына әбден бойы үйренген. Мойнын қылт-қылт қозғап қойып отыра береді, қорқу-үркіп болған, бәріне еті де, бойы да үйренген. Адамдардың тойымсыздығына, дәрекілігіне, қатігездігіне үйренген.

Нәтижелер және талқылау. Шығарма экспозициясында автор жылқышы құсын суреттеумен шектелмейді. Жылқышы құсының жалғасындай, адамдардың сорақы әрекеттерін көріңіз дегендей, аққу құстың трагедиясын жалғастырып әкетеді. Қарабарқын аспан төрінде теңізді бетке алып, түнгі салқынмен алқына ұшып келе жатқан аққу тізбегінің соңында көшке ілесе алмай, жанұшыра ілбесіп келе жатқан екі аққуды көреміз. Бірі ырғағынан жаңылып, ауық-ауық кібіртіктеп, қалбалақтап келе жатқандықтан, серігі сыңарын қиып кете алмай, қарайлап келе жатқандықтан, қатар болдырып, Жерана төсінен тыныс табар алақандай айдын іздеп, әлсін-әлсін төмендеп келеді де, жұлдыздардың көмескі сәулесімен жалтырап жатқан көздің шарасындай көлге келіп қонады. Мұны автор шеберлікпен: «қос аққу түйме көздері мөлт-мөлт етіп, үздіге алқынып, төмен қарай құдиып, сорғалады-ай! Аппақ қардай қанаттарымен қалқи келіп, балқыған қорғасындай қарабарқын көлшікке күмп-күмп қонды» деп мөлдірете суреттегенімен, өкінішке орай бұл мөлдіреген көл емес еді. Бұл – бұраудан ағып шығатын ерітінді тоған еді. Оның бетінде үнемі су аралас мұнай көлкілдеп тұнып жататын. Міне, көксеңгір аспанның салқар кеңістігіне сіңіп, ғайып болған ұлы көштен қалып қойған қос аққу осы тоғандағы қалдық су мен қарақұлгін мұнай бетінде жан-жағына шарасыздана, үркектей қорқа қарап, баяу сырғып жүр. Қазақтың киелі құс санайтын аққуын басқа жақтан келген келімсектердің қадірлемек түгілі, қолға түскеніне қуанып, қанаттарын жан ұшыра сабалап, қорғаныш іздегеніне қарамастан, аппақ қауырсындарын қанға бөктіріп, қатігездікпен бауыздап тастауы арқылы автор туған жерінің қадірі мен киесін туған ұланынан басқа ешкімнің түсінбейтіндігін анық көрсетеді. Аққу құстың төресін ұстауға қимай, ұстаған соң қатты ренжіген ұлттық сана-сезімі берік, дәстүрге құрметпен қарайтын қазақтардың сөзіне мән бермей, Низам сері Дарханды «тым сентиментальный салага» санаса; Дүйсекене «намаз оқитын шал емессің, дүмше молда емессің, шошынба, діндарлығың ұстаса жемей-ақ қой» деп жекіп тастайды; ал жанұшыра жүгіріп келіп араша түскен оралман Нармахан «қашқын, қытай, мамбетская рожа» деп кемсітеді. Кейіпкерлердің тілімен айтқанда, қасиетке түкіргені бар Низаммен бірге қанға боялған аққу етін қызартып пісірген Зинаиданың аққу-қуырдағын жеуге отырған кейіпкерлерді таныстырсақ. Олар әрине вегетарианец Мойшадан басқалары, Москвада оқып, оқуынан шығып қалған Саша-оқымысты, көп ашқа табуды көздеген Верниковский, моторист Васильев, Мағзұм, «қағылған-соғылған», сотталғандар Омар-паша мен Колупаевтар. Көріп отырғанымыздай, барлығы басқа ұлттың өкілі. Сондықтан олар үшін қазақтың киелі құс санайтын, құс төресі аққуды бауыздап жеу әбестік болмас. Ал Мағзұм ше?! Мағзұм – алқаш. Қатігез Низамның тілімен айтқанда арақтың өтіп кеткені соншалық, ерніне жағып алса да мас болатын әбден біткен жан. Сол Мағзұм туа бітті алқаш болмағандығы аян. Кейіпкерлердің диалогынан білетініміз, ақ көңіл, жақсы жігіт. Әншілігі де бар, бар даусымен ән салғанда гүжілдеген мотор үні далада қалып, тыңдаған жанның сай-сүйегін сырқыратып, елу үш метрлік мұнара басындағы айқай да, ысқырық та естілмейтін. Ал бүгінде ол тірі міскінге айналған, арақ өтіп кеткен, түнімен сенделіп ұйқы көрмейді, тіпті далаға қашады. Ол аз болғандай көзіне елес көрініп, қолына пышағын ұстап, жанына жан жолатпай, ұстамасы ұстайтын кездері көп. Сондықтан оған жеп отырғаны аққудың еті ме, қойдың еті ме бәрібір екені айтпаса да түсінікті. Мағзұмның араққа үйірсектігі өзін ғана емес, оның отбасын да тығырыққа тірегенін Нармахан әңгімесі арқылы ұғамыз. Мағзұмның келіншегі жібектей сызылған, иманжүзді, көзі ұялы, аса бір сүйкімді, жұмсақ жан. Бірақ сондай аяулы жанның ұялы көздерінің сәулесі сөніп, жасып, көрер көзге қартайып кеткендігінің себепкері де осы Мағзұм болды. Ол мас болып, далада ұйқтап қалған күні обырлау бір сиыр тап болып, үстіндегі бар киімін жалмап, түгел жеп қояды да, тұттай жалаңаш қалдырады. Киімін жегені аздай, Мағзұмның құсығын жалап, қасына жатып алуын сипаттауы Б.Майлиннің арақ ішіп, құсығын шошқа жалаған арамза молда кейіпкерін еске түсіреді. Осы көріністен кейін елге күлкі болғанына күйінген әйелі құлындағы даусы шығып, ішегін үзіп, ышқынып ұзақ жылап, күйреп,

енірегенде қор болған жастық шағы, шиеттей бала-шағасымен бір өзі арпалысып, иретіліп, үнемі қарыз сұрап қысылып жүретіндігі қосылып, нала, ащы запыран, қатты өкініш жан дүниесін өртеп, ызалы өксікке ұласқан. Осы оқиғадан кейін де Мағзұмға ақыл кіріп, арағын қоймай, ақыр соңында вахтада жүргенде «белая горячка» ауруына шалдығып, жұмысынан айрылып, ауруханаға жіберіледі. Автор қазақтың дәстүрінде жоқ маскүнемдіктің де келімсектермен бірге еріп келген індет екенін, оның адамның жақсы-жаманын ажыратпай, торына бірдей түсіре беретіндігін Мағзұм тағдыры арқылы түсінікті етіп отыр. Бірақ арақтың жергілікті халыққа әбден сіңісті болғанын адасып кетіп, шөл далада қалып, қатты қиналып, бір өлімнен қалған Сашаның «Біреуге мал қайғы, біреуге жан қайғы» деген. Қандай күйге түскенімізді бұл қайдан білсін. Ойпырай, мәңгіріп, басымыз қаңғырса да, арақ жоғалмаған, ә? Ал менің алтын мойын алқам жоқ!.. Егер арақ құрыса ғой, мына қызылкөз нақақ күйдіріп, миымызды ашытар еді» [2,169] деген сөздері анық аңғартады. Арақтың қазақ даласын шарпығаны аз болғандай, нашақорлықтың да үйреншікті әдетке айналғаны да жазушы назарынан тыс қалмаған. Мемлекет мүлкіне жауапсыздықпен қарап, мұнайшыларға жеткізу қажет майды шопандарға сатып, түскен оңай ақшаға наша алып шегіп, көздері қызарып, ештеңені көрмей, қызық үшін киік аулап, аяусыз қырып салатын май тасушы шоферлардың арсыз әрекетін мастер Алмас Төреханов ауыздықтайды. Неге Төреханов? Автор барлық кейіпкерлердің арасынан Төрехановты бекер таңдап отырған жоқ. Мәселені шұғыл шешіп, сөзден гөрі шұғыл, қолма-қол іске кіріскенді қалайды, жұрттан да соны қатты талап ететін әділдікті сүйетін, өз ісіне берілген жан. Өтірік көлгірсуді өз бойына жолатпаған, көлгірсу мен қулық-жымысқы тірлік әлсіздің құралы деп ұғатын, ащы шындықпен достасып келе жатқан, әрқашан жүзі жарық, маңдайы ашық, жұмысты бүкіл жан-тәнімен беріліп істейтін нағыз еңбек адамы. Ол аннан-мұннан қашқан-пысқан жандардың санатынан, тұрақсыз адамдардың қатарынан емес. Марқұм әкесі мен шешесі, одан бері жеті бірдей ағасы мұнаймен көзін ашқандар, бүкіл тағдыры, қызық-шыжығы мұнаймен өрілген жандар. Алмас та Москвадағы екінің бірі қолы жете бермейтін Губкин атындағы мұнай институтын бітірген. Мұнай саласын ол қанға сіңген парыз, маңдайының бес елі соры да, бағы да сол, пешенесі де сол деп ұғатын. Негізі Төрехановтар әулеті үшін бұрғышы болу, мұнайшы болу әскери борыш секілді міндет-тін. Мектеп, одан соң әскери қызметін өтеп келген соң бұрауға келіп, моторшы, бұрғышы көмекшісі, қандай жұмысқа бөлінсе соны атқарып, мұнай саласынан бір елі ажыраған емес. Сондықтан бұл шаруаның бар ұңғыл-шұңғылы оған етене жақын. Оның үстіне, қара күш иесі, ешкімді басындырып көрген емес. Жағаласқанды шалқасынан түсіріп, жайратып салатын күштілігі тағы бар. Оның бұл жасы қырыққа келсе де жыны басылмайтын, жағаласа кететін қасиетін автор «қайдағы бір желөкпе, қызбалық жүрекке ерік бермей кететін бір көзсіздік бойын лезде билеп алады. Сосын-ақ еркінен айрылады. Кейде тіпті осындай сәттер аяқ астынан туа қалғанда, аңқандап қуанатыны, денесі тітіркеніп, делебесі қозған бәйге атының көрмеге сыймай арқырағаны секілді денесін белгісіз бір күш кернеп, шамырқана шаттанатынын қайтерсің» деп сипаттайды. Осы жолдарды оқып отырғанда Алмастың бұл ерекшелігін бәйге атымен салыстыра беру арқылы автордың өзі де оны жоғары бағалап, құрметтейтіндігі, қазақта осындай жігіттердің болғандығына қуанатындығы айқын байқалады. Оның тектілігінің тағы бір көрінісі аузынан нашаның күлімсі иісі аңқып тұрған екі шоферді алып ұрып, жығып, өздеріне шұңқыр қаздырып, атып алған жазықсыз киіктерін көмдіргенде де білінеді. Осы сәтте қасына еңтігіп жетіп, ең болмаса текесін алып қалу керек еді деп көсемсіген Низам серіге «Құры кет! Сумаңдап сен қайдан шыға келдің» деп жым қылуы – шығарманың басында аққуды жеуге арланбаған, дарақылана күлген Низам серіден ішін тартып қалған оқырмандардың өзін бір риза қылатыны сөзсіз.

Қаламгердің ерекше туындыларының бірі – «Теңізден ескен жел» әңгімесі. «Бәрінен бұрын тақырып пайда болады да, жазушыны азапқа салады» демекші, бұл туындының тақырыбы – жалғыздық. «Жалғыздық – қарттықтың ең сенімді белгісі» деп А.Олкотт жырлап өткендей, шалы мен үш нәрестесін қабір құзырына тапсырған басты кейіпкеріміз – Ұлбосынның тағдыры қандай оқырманды болмасын бей-жай қалдыра қоймас. Бұл өз кезегінде алдымен Отан қорғау жолында соғысқан үш бірдей ұлынан, одан соң шалынан айрылып жалғыз қалған Т.Нұрмағамбетовтың «Бәйтеректер» әңгімесіндегі ананың образын еске түсіреді [3].

Кез келген шығармада бірін-бірі туғызып, дамып жатқан тақырып пен идея болады. Әдебиеттанушы ғалым Серік Мақпырұлының «Адамтану өнерінде» айтылған «идеядан – тақырып, тақырыптан – идея туады» [4] деген пікірді бағдар етіп алсақ, Б.Қанатбаев әңгіменің негізгі идеясы – үзілмес үміт пен сағыныш. Туынды барысында, нақтырақ айтар болсақ, прологта қолданылған кейіптеу тәсілі өз орнын айырықша көрсетіп тұр. «Жалғыздық – қашанда жеке адамның басындағы

қайғы-қасіретке, ішкі ойға, емін-еркін егілуге де, ішкі құпия тіршілікке ерік беруге, ол сезімін қадағалауға да құқысы бар мезет. Өйткені, адам жалғыз қалғанда ғана ішкі ой-еркіндігіне бой алдырады. Жалғыздық адамға өз ойымен болуға, еске алу, елестету, қайғыру, сүйсіну, белгілі бір шешім қабылдау т.б секілді толып жатқан философиялық, психологиялық категориялар мен процестерді сан алуан түрлі сезімдік құбылыстарды бастан кешетін кезең» [5,25]. Жалғыздықтан жан жүдеп жабықса да, перзенттерін сарылып сағынса да ана үмітінің шырағы ақырғы демі шыққанға дейін сөнбеуі жер бетіндегі ана жүрегінің құдіреті мен шексіз мейірімділігінің көрінісі деуге болады. Ұлбосын ананың шалының қазасынан кейін жалғыздықпен дос болуы, жанына серік етуі өмірдің ауыр сынағы іспеттес. Бәлкім, Болат Қанатбаевтың оқырманға жеткізгісі келген ой-түйіні – қарттардың жалғыздықта жабығуы, жасында баласын күтсе, қартайған шағында іштен шыққан сәбиінен қолдау күтетіндігі болар. Сонымен қатар, сәбиінің анасын тастап кеткеніне қарамастан, еш ренішсіз құшақ жая күтетіндігі ана махаббатының дариядай шексіздігін танытады.

Жарға құлап кетердей сұғындыра салған қоңыр үйде Ұлболсын кемпір бүкшендеп, күн көріс қамымен шойын пешке от жағып, әлденелерді қоңырсытып жатыр. Өңгіменің осы тұсынан кейіпкердің тағдырын суреттеу басталады. Шығармада теңіз жағасындағы ауылда үш-ақ үй қалғаны баяндалады. Оның біреуі осы Ұлболсын кемпірдікі. Қалған үйлердің тек тамдары қалған, бұрынғы күйбең тіршіліктің иісі шықпай, қалтырап қалған бос үйлерді көз алдына елестеткенде жайсыз тыныштықтың адам бойына жаман әсер ететіні байқалады. Жазушы осы тұста пейзаж тәсілін шеберлікпен пайдаланып, күз мезгілінің өзін жаз сияқты емес сондай суық, бұлыңғыр, қараңғы етіп көрсетеді.

Шығарма Ұлболсын әжейдің тым жұтаң өмірін баяндаумен өріледі. Ол шығармада: «Біраздан соң кемпір шайға отырды. Үн-түнсіз сүтсіз қою шайды ұзақ сімірді. Сүті болмаған соң, шайдың берекесі болушы ма еді? Сауып отырған жалғыз тайлақты бағу қиямет-қайымға соқты. Тіпті ол түгіл, түйенің бауырына өрісі жетпей тырмысып, белі қайқайып, жеткен күннің өзінде, қолы қарысып бір-екі тамшыдан артық сауа алмаған соң: «Тәңір алғыр-ай! Мұндай күнге де жеткіздің-ау!», - деп қатты налып, түйенің бұйдасын түріп, сауырына бір тартып басы ауған жаққа қарай қоя берген» [2,257]. Бұл жерде бірден ойға оның жалғыз күн кешкетіні, жасының тым қартайғаны, шамасының жоқтығы, кедейлік өмірі келеді. Жазушы бұл тұста *«жалғыздық сарынын»* жақсы көрсете білген. Тым құрыса жанында ермек ететін адамы жоқ қарт әжей, бұл өмірден баз кешкен. Шамасы жоқ кезде қасынан табылатын жақыны жоқ жанның көңілі көтеріңкі болмайтыны белгілі. *«Жалғыздық сарыны»* көрінетін тағы бір тұсы: Ұлболсын әжейдің ұлы туралы әңгіменің басталуы. Бұл тұста оқырманға жаңадан жаңалық ашылғандай әсер етеді. Шығармада Ұлболсын әжейдің жалғыз қалуының тағы бір себебі: үш баласы мен шалының өлімі болса, одан бөлек өмірде бар, бірақ анасына мүлдем келмейтін Қоныс деген ұлының бар екені оқырманды біраз ойландырып жібереді. Өкіндіретіні: әжейдің Қоныс атты ұлының бірде бір рет анасына келмеуі, келмегені былай тұрсын, амандығын білмеуі де жанға бататын көріністер. Көптеген қазақ жазушылары туындыларынан осы сарындағы оқиғалар байқалады. Қартайған анасы немесе әкесін жалғыз қалдырып, өздерімен-өздері бөлек өмір кешеді. Бұл бүгінгі қоғамда кеңінен орын алған, бар жағдайлар. Және оны жазушылар да өз шығармаларынаың арқауы еткен. Ұлының мүлдем келмеуі тек өгейі болғандықтан ба? Меніңше, жоқ. Бұл жағдай көбінде тәрбиеге келіп тіреледі. Баласын өзінен қашыру да, жанында ұстап айланып асыру да ата-ананың тікелей тәрбиесінде. Ұлының әйелімен бөлек кетуі, анасына келінін бір рет көрсетіп одан кейін бұл үйге келмей кетуі жанды жабырқатар көріністер.

Шығармада кейіпкердің қимастық сезімін де автор тереңінен сипаттай білген. Ағайындарының талай рет көшіріп әкетейік дегеніне көнбей қойған кемпір жар басындағы жарбиған жаман үйін, ескі жұртын, түбектегі төбешіктерін қимайды. Демек әжей осы өмірді өзі қалап тұр. Қартайған адамдар көбінде өз туған жерлерінде өмірінің соңғы кезеңдерін өткізуді қалайды, оларға жастық шағының қызықты сәті өткен жері қашанда ыстық. Ұлболсын қарияның әрекеті Т.Нұрмағамбетовтің *«Атақоныс»* әңгімесіндегі қарияның әрекетімен бірдей. Қазақтардың ұғымында бұл дүние өте жоғары бағаланып, ыстық сезімді тудырып жатады. Ұлының қаңырап бос қалған ауылға келмеуінің де себебі түсінікті, алайда қарт анасының сағынышын басып келіп тұруы аса қажетті дүние. Ол қарт ана үшін де баға жетпес байлықпен тең болар еді. Шығарма соңында бұл қажеттілік былай баяндалады: *«Кемпір бұл өмірден әлдеқашан үмітін үзген болатын. Дей тұрғанмен көңілдің қараңғы түкпіріндегі әлдебір белгісіз күш «Қоныс жанымды бір көріп өлсем-ау, сонда арманым болмас еді» деген көмескі үміт, құр қиял ғана еді»*. Кіндік қаны тамған туған жерінен алыстап шығандап кетпеу – қазақтың қанына сіңген қасиет. Туған жерін өмірінен артық көретін қазақ үшін оның ішінде қариялар үшін

алысқа кету қайтпас апарға аттанумен бірдей дерлік. Бұл да біздің ұлттық құндылығымыздан, менталитетімізден хабар беретін дерек. Автордың «Қырық күн шілде» шығармасында да осы ой көрінеді. Дарханның анасының күйіне жүріп айтқан: «Бас-басыңа қаңғып кеттіңдер ғой әйтеуір. Қашаған түйедей қиянға, қиырға қарап боздайтын әдет таптыңдар, шешелерің болса қыршын кетті, мейір-шапағаттарың аз, менен де болар бәлкім?.. Ағаларың саяқ өсті, оқу-тоқуы жетерлік-ау, кісіге қайырымы жоқ, тым суық, әлденеден құр қалатындай, асып-сасқан, ашқарақ, жан-таласқан ұрпақ болды. Қит етсе, қиянға тартады, өскен орта деген бұларға жат секілді» [2,77] деген сөздері осыған дәлел. Заманына қарай адамы демекші, ауылдан қалаға қашатын ұрпақтың көбеюі қарт ананы толғандырмай қоймайды. Жазушы кейіпкерлердің сөзі арқылы оқырманына қазіргі жастардың бойында туған жеріне деген құрмет пен махаббаттың азайып бара жатқандығын ұғындыруға тырысады. Шығарманың шешімінде Ұштап кемпір де бұл ауылдан көшіп кетіп, ескі жұртта тек Өткіл шал мен баламды бір көрсем деген асылы үмітпен қалған Ұлболсын әжей қалады. Бұл көріністер әрбір оқырманның жүрегіне ауыр әсер етеді. Шығарманы оқыған оқырманның бойында «жалғыздық», «қимастық» сезімі оянып, көкейінде көп сұрақтың орын алары кәдік.

Қорытынды. Түйіндей келгенде, жазушы Болат Қанатбаев прозасындағы Жер-ананың бүйірін тесіп, аяусыз сорып байлық іздеудің соңы экологиялық зардапқа әкелетінін ескерткен. Сонымен бірге қазіргі қоғамда кеңінен тараған жалғыздық мәселесін де жеріне жеткізіп, көркем тілмен, кейіпкер тағдырымен сабақтастықта әсерлі суреттейді. Яғни, автор өз заманының кезең ауанын, өмір бағдары мен салтын белгілі бір деңгейде көркемдікпен бере білген. Осы мақсатта автор сомдаған кейіпкерлері өздерінің тазалығымен, шынайылығымен оқырмандарын сүйсіндіреді әрі сендіреді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Мәдібай Қ. Әдеби мұраны зерттеу: оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2014. -215б. – кітап
- 2 Қанатбаев Б. Теңізден ескен жел. Повестер мен әңгімелер. – Алматы: Ана тілі, 2001. -272б. – кітап
- 3 Нұрмағамбетов Т. Нұрмағамбетов Т. Туған ауыл түтіні: Әңгімелер. – Алматы: Жазушы, 1989. -384б. – кітап
- 4 Мақырұлы С. Адамтану өнері. – Алматы: Арыс, 2006. -230 б. – кітап
- 5 Пірәлиева Г. Қазіргі қазақ прозасындағы психологизм мәселелері. – Алматы: Арыс, 2004. -251б. – кітап

References:

1. Mädiбай Q. Ädebi mürany zertteu: oqu quraly. –Almaty: Qazaq universiteti, 2014. -215b. – kitap
2. Qanatbaev B. Teñizden esken jel. Povester men äñgimeler. –Almaty: Ana tili, 2001. -272b. – kitap
3. Nürmağambetov T. Nürmağambetov T. Tuğan auyl tütinı: Äñgimeler. –Almaty: Jazuşy, 1989. -384b. – kitap
4. Maqyrüly S. Adamtanu öneri. –Almaty: Arys, 2006. -230 b. – kitap
5. Pirälieva G. Qazırğı qazaq prozasındağy psihologizm mäseleleri. –Almaty: Arys, 2004. -251b. – kitap

МРНТИ 17.09.91

<https://doi.org/10.51889/2020-2.1728-7804.67>

Асқарова Г.¹

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Алматы, Қазақстан

ОМЕР СЕЙФЕДДИН НОВЕЛЛАЛАРЫНДАҒЫ ӨРШІЛ РУХ

Аңдатпа

Мақалада түрік реалистік новелла жанрының негізін салушы Омер Сейфеддиннің суреткерлік шеберлігімен қатар, осы шағын жанрда тудырған құнды дүниелері тақырыптық, идеялық тұрғыдан талданады. Жазушының қазақ тілінде жарық көрген “Ескекші”, “Елші”, “Басын бермеген шейт” атты